Elinizde bulunan kitap, mezhep hikâyemizin Eş'arî ayağını tanıtmayı ve okuyucuyu Eş'arîler, onların ilişkileri, amaç ve gündemleri hakkında bilgi ve fikir sahibi kılmayı amaçlamaktadır. Burada Eş'arî tarafgirliği, telkin ve övgüsü yapılmadığı gibi aleyhtarlığı da söz konusu olmamış; mezhepler tarihi yöntemi olan objektif olma ve analitik biçimde değerlendirme esas alınmıştır. Mezhepler tarihi yöntemine göre sadece nakletmek veya eleştirmek yahut övmek bilim değildir. Nakletmenin yanı sıra çapraz okumalarla arka planı gösterip değerlendirmek, temellendirmek ve bağlantılarını ve boyutlarını göstermek de gerekmektedir. Elinizdeki kaynak da tam olarak bu zeminde ve bu prensiple hazırlanmıştır.

Kitapta başlangıcından bugüne Eş'arîlik çemberinde duran veya buraya katkı sunan ulema tanıtılmaktadır. Eş'arî gelenek içerisinde yer alan veya öyle olduğu bilinen bütün âlimleri ve görüşlerini ayrıntılarıyla vermek bu çalışmanın, öngörülen kapsamını aştığı için bu gelenekte iz bırakmış âlimlerin biyografi ve görüşlerini vermekle yetindik. Eserde, Eş'arî âlimlerin biyografileri, eserleri ve düşünsel gündemleri kısaca ele alınmış; Eş'arîliğe katkılarına ve dolayısıyla mezhepler tarihindeki konumlarına değinilmiştir. Bir başka ifadeyle bu çalışma, meşhurların yanı sıra Tabakât eserlerinde yalnızca birkaç cümle ile zikredilen fakat Müslüman ilim geleneğine önemli katkılar sunmuş çok sayıda âlimi kapsayarak kronolojik biçimde Eş'arî kelamcıların tanıtımını yapmaktadır.

Tanıtımı yapılan birçok ismi ilk defa gün yüzüne çıkarmakta olan eserimiz, dört ana başlıktan oluşmaktadır. Genelde Kelâm ve Mezhepler Tarihi akademisyenlerinin yazdığı, klasik ve çağdaş dönemden 200'den fazla kelamcının: 1- hayatını ve yaşadığı ortamı 2- eserlerini ve hakkındaki çalışmaları 3- düşüncelerini ve bunların tartışmalarını 4- Eş'arî geleneğe katkılarını (mezhepler tarihindeki yerini) irdelediği bu çalışmayı büyük bir emek ve titizlikle hazırladık. Buna göre eserimiz dört sacayağından oluşmakta ve günümüz uleması sayılan yazarlar, her bir başlığı diğerine feda etmeden veya birinin diğerini gölgelemesine müsaade etmeden altını akademik bir titizlik ve analitik bir ruhla doldurup değerlendirmiş durumdadır.

120 kadar akademisyen âlimin katıldığı bu çalışma, Türkçe yazılmış önemli bir Tabakât-Terâcim ve kısmen Mu'cem ile Cerh/Tadil ve Ensablar gibi biyografik bir eserdir. Hatta hocalarımızın perspektifi ile bu eserimiz: 1- menkıbe ve mitolojiden arınmış 2- sırf nakil ve takdir veya tenkid ile yetinilmeden hazırlanmış, sahasında mümtaz bir kaynak niteliği taşımaktadır.

ISBN: 978-625-576-411-9
9 786255 764119
iz.com.tr
/izyayincilik
1456

Eş'arî Kelamının Öncüleri

Editör:
Mustafa Akman

iz

Eş'arî Kelamının Öncüleri

Editör:
Mustafa Akman

iz

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2025
Sertifika no: 49821

Kitabın tüm hakları saklıdır ve Türkçe yayın hakları İz Yayıncılık'a aittir.
Kısmen veya bütünüyle çoğaltılamaz, yapay zeka teknolojileri veya
sistemlerini eğitme amacıyla kullanılamaz.

İz Yayıncılık: 1439
İslam Klasikleri
İslam Düşüncesi | Kelam
ISBN: 978-625-576-411-9
1. baskı, İstanbul 2025

Mahmutbey Mahallesi Taşocağı Yolu Caddesi
212 My Office No: 3 Kat: 31 Daire: 510 Bağcılar/İstanbul
Telefon: (212) 5207210
www.iz.com.tr
E-posta: bilgi@iz.com.tr

Yayın Koordinatörü: Murat Ayar
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Ali Kahraman

Basıldığı yer: Erkam Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Sertifika no: 51796)
İkitelli Osb Mh. Atatürk Blv. Haseyad 1. Kısım No: 60/3C Başakşehir/İstanbul

BÜNDÂR b. HÜSEYİN (ö. 353/964)

Doç. Dr. Mustafa AKMAN[1]

1. Hayatı ve Yaşadığı Ortam

Ebu'l-Hüseyn Bündâr b. el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Mühelleb eş-Şîrâzî (بنـدار بـن الحـسين), ilk dönem sûfîlerindendir. Şîraz'da doğan Bündâr,[2] ticaretle uğraşan bir ailenin çocuğudur. Kendisi bir yandan ticaretle uğraşırken diğer yandan da Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö.324/935) derslerini takip etmeye başlayarak talebesi olmuştur. Eş'arî'nin talebeliğinin yanı sıra hizmetinde de bulunduğu için "Hâdimu'l-Eş'arî" olarak anılır.[3]

Babasıyla birlikte ticaret için Bağdat'a gittiğinde burada meşhur sûfî Ebû Bekr Dülef eş-Şiblî (ö.334/946) ile tanışan Bündâr, etkisinde kaldığı Şiblî'nin emriyle mal-mülkünü terk ederek kendini tasavvufa verdi ve Şiblî'nin takdir ve güvenini kazandı. Nitekim tasavvuf konusunda hatırı sayılır bir şöhreti hâizdi. Bu arada Ebû Ca'fer el-Haddâd'dan da faydalanan Bündâr, ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği Şîraz civarındaki Errecân/Argan kasabasında vefat etti.[4] Naklettiği tek müsned rivâyet "Kişi arkadaşının dini üzeredir, kiminle arkadaşlık yaptığınıza dikkat edin." hadisidir.

Kelâm ve aklî ilimlerin yanı sıra usûl ilmini bilen ve maneviyatı yüksek olduğu belirtilen[5] Bündar'ın oğlu Ebu'l-Hasen Alî b. Bündâr es-Sayrafî/

---

1 Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve Mezhepler Tarihi Öğretim Üyesi. makman64@gmail.com

2 İsim "Bindâr" ve "Bendar" olarak da okunmuştur. Bkz. İbn Fûrek, *Tasavvuf Istılahları*, çev. Ahmet Yıldırım-Abdülgaffar Aslan, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 18 (giriş); Abdülgaffar Aslan, "IV / X. Yüzyılda Kelam-Tasavvuf İlişkisi -İbn Fûrek Örneği", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 5/14 (2002), 68; Henry Laoust, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Sabri Hizmetli, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1999), 193.

3 Cemal Ural, *Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin Hadis Anlayışı*, Fırat Üniversitesi, Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, (2022), 13-14.

4 Hasan Kâmil Yılmaz, "Bündâr b. Hüseyin", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1992), 6/489.

5 Kuşeyrî, *Risale-i Kuşeyrî*, çev. Ali Arslan, 2. Bsk., (İstanbul: Arslan Yayınları, 1980), 101; Abdullah Taha Orhan, "Sülemî'nin Ṭabaḳāt'ında Usûl Kavramının Kullanımına Dair Bir-

الـصيرفي (ö.359/969) de Horasanlı zâhid ve sûfî biri olarak bilinir. Hafîfiyye fırkasının kurucusu İbn Hafîf (ö.371/982) ise Bündar'ın önemli müritlerindendir.

2. Eserleri ve Hakkındaki Çalışmalar

Kayda geçmiş müstakil bir eseri bulunmayan Bündâr b. el-Hüseyn'in çeşitli kaynaklarda nakledilen fikir, söz ve tespitleri bulunmaktadır. Ayrıca DİA maddesi[6] dışında kendisi hakkında yapılmış müstakil bir çalışma bulamadık.

3. Düşünceleri ve Tartışmalar

Bündâr tasavvufî hakikatler denilen felsefeyi iyi bilen ve mükemmel biçimde ifade eden bir sûfî olarak tanınır. Gaybet halini huzur haline tercih eden[7] Bündâr, genel olarak sûfîlerin tevhid (vahdâniyyet) konusunda birleştiklerini, ancak mücâhede ve mükâşefe yoluyla ona nasıl erişileceği hususunda ayrıldıklarını söyler. Ona göre her sûfî kendisinde zuhur eden hale göre bir isim alır. Meselâ ibadetine düşkün olana âbid, dünyadan el etek çekene zâhid, hiçbir şeye sahip olmayana fakir, Allah'a güveni esas alana mütevekkil, fenâyı esas alana fânî, sevgiyi esas alana âşık denir. Mamafih bu hallerden hepsi de belli bir sûfîde toplanabilir. Bu durumda ona bu hallerin tamamını kapsayan bir isim verilir.[8]

Sûfîlerin sözlerinden hareketle Hakk'a vâsıl olmak için mücâhedenin gerekli olduğu veya mücâhedenin sonucu etkilemediği şeklinde iki çıkarımda bulunmak mümkündür. Birbirine tezat görünen bu bakış açılarını Bündar şu şekilde izah eder: Bütün sûfîler vahdâniyet konusunda söz birliği içinde olmakla birlikte Allah'a nasıl ulaşılabileceği hususunda ayrılığa düşmüşlerdir. Bir kısmı mücâhede ve mükâşefeyi öne çıkarırken bir kısmı da kendi bulunduğu hali öne çıkarmış ve kendilerinde zuhur eden hale göre bir isim almış ve onunla nitelenmişlerdir. Bulundukları halden hareketle müctehid, zâhid, âbid, hâif, râci, gani, mürid, murad, sâbir, razı, müte-

kaç Not", *darulfunun ilahiyat*, 33(2), 2, 4.

6 Yılmaz, "Bündâr b. Hüseyin", 6/489.

7 Aralarında Bündâr'ın da bulunduğu bir grup mutasavvıf gaybet halini huzûr haline tercih eder. Gaybet haliyle yaratılış ve elest bezmi arasında ilgi kuran bu sûfîlere göre huzûr halinin mükemmelliği gaybet haline göredir. Mehmet Akkuş, "Gaybet", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul 1996), 13/409-410.

8 Bkz. Ebu Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakatu's-Sûfiyye ve yeliyhi Zikru'n-nisveti*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, 2. Bsk., (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 349-352.

vekkil, muhib, müstehtir, müste'nis, müştâk, vâlih, hâim, vâcid, fâni, bâki gibi isimlerle adlandırılmışlardır. Ancak bütün bu isimlendirmelerin, benzerlik arz eden farklı kültürlerden uyarlanmış sûfî ıstılahı olarak sonradan türetildiği de bilinmelidir. Keza Hakk'a/Allah'a vâsıl olmanın bu şeklinin de sahih sünnette örneği görünmeyen ve yine etkileşimle geliştiği anlaşılan türedi bir anlayış/yaklaşım olduğu da ehlince malumdur.

"Hak ile olma hali cem', Hak için olma hali tefrika"dır[9] iddiasında olan Bündâr'a göre dünyaya yönelen hırs ateşiyle âhirete yönelen korku ateşiyle, Hakk'a yönelen ise tevhid nuru ile yanar ve değer biçilmez bir mücevher haline gelir. Hak yolunda her şeyi terk etmeyen bütünü ile hakikate yani Hakk'a ulaşamaz. Onun için Bündâr, sâlikin bütün dikkatini Hak'ta toplamasını ister ve tam anlamıyla mevlâsı kıblesi olmayanın namazının sahih olmayacağını söyler.

Bündâr'a göre tasavvuf ahde vefa etmektir. Sâlik, diliyle verdiği sözlere bağlı kaldığı gibi niyetlerine de bağlı kalmalıdır. Sûfî ile mutasavvıf arasında fark gören Bündâr'a göre sûfî Hak tarafından seçilen, dost edinilen, nefsinden uzaklaştırılan ve benlik davası ile hareket etmekten alıkonulan kimsedir. Mutasavvıf ise nefsi ile uğraşan, içinde dünya arzusu olduğu halde zâhidliğe özenendir.[10] Bündâr'ın burada sûfîyi nebîye paralel algıladığı ve onun da iradesi dışında (kesbî değil vehbî) seçildiğini ifade etiği ve bunun ise nübüvvet kurumuna halel getirdiği anlaşılmaktadır.

Sûfî kelimesinin kökü hakkında bu görüşüne uygun bir açıklama yapan Bündâr'a göre sûfî, sâfâ (صافى) fiilinin meçhulü olup "Hak tarafından dost edinildi" anlamına gelmektedir. Sûfî kelimesindeki her harfin üç manası vardır. Meselâ "sad" harfi sadakate, sabra ve safaya delâlet eder. Sâlik nefsine düşman olmamalı, onu sahibine bırakmalıdır. Kul öyle bir mertebeye ulaşır ki nefsine düşman olmaz. Zira onu kendi mülkü değil Allah'ın mülkü olarak görür. Güzel sesi ilâhî bir hikmet olarak kabul eden Bündâr, nefis (tab'), hal ve Hak ile olmak üzere semâın üç şeklinden bahseder ve mûsikiden haz almayanların his yönünden eksik olduklarını söyler. Bündâr'ın bu görüşleri Melâmet ehlinden ziyade Iraklı sûfîlerin görüşlerine yakındır.[11]

---

9 Emine Sümeyra Tatlıdil, *Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Tabakâtu's-Sûfiyye'sinde Haller Ve Makamlar*, Uludağ Üniversitesi, Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, (Bursa, 2022), 16, 141, 144

10 Sülemî, *Tabakatu's-Sûfiyye*, 349-350; Muhammed Hişam en-Ne'san, "eş-Şîrâzî Ebu'l-Hüseyn Bündâr b. el-Hüseyn", *Mevsuatu A'lam el-Ulema ve'l-udeba el-arab ve'l-müslimin*, 15, (Tunus, 1428/2007), 2239/5, (1422/2001), 393-395.

11 Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Luma'*, nşr. Abdulhalîm Mahmûd- Tâhâ Abdülbâkī Sürûr, (Kahire: Daru'l-kutubi'l-hadise, 1380/1960), 340, 344, 349; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ḥilyetu'l-evliyâ'*

Bündar'a göre güzel ses yumuşak edasıyla etkili bir alet, tesir icra eden hikmet ve Allah'ın takdiridir. Güzel sesin özelliklerinden biri beşiğinde ağrı ve sancı sebebiyle ağlayan çocuğu güzel bir ninni sesiyle susturarak uyutmasıdır. Aynı şekilde melânkoli denilen ruhî hastalığa yakalananlar da mûsikî/güzel sesle tedavi edilerek eski sağlıklarına kavuşturulabilmektedir.[12]

Bündar'la İbn Hafîf arasında imân meselesiyle alakalı kelâmî tartışmalar yaşanmıştır. Sûfîlerin birtakım fikirlerini tenkit eden müridi İbn Hafîf'in çeşitli görüşlerini, özellikle bazen kalbe gelen gaflet konusundaki açıklamasını reddeden[13] Bündâr'ın, Eş'arî'nin fikirlerini sistemleştiren İbn Fûrek'in (ö.406/1015) tasavvufa yönelmesinde ve zühd ve takvâ derecesine ulaşan bir sûfî olmasında etkisi olmuştur. Onun Bündâr ve yanı sıra İbn Hafîf gibi sûfîlerle yaptığı sohbetlerin etkili olduğu kaydedilmiştir.[14]

İnsanın kemalinin olmazdan önceki halden dönmeye bağlı olduğunu savunan Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö.297/909) tezinin aksine bazı sûfîler nihayetin olmazdan önceki halde kalmak olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim tasavvuf anlayışının temel kavramlarından biri gaybet olan Bündâr dâhil Iraklı sûfîlerden bir grup şunu iddia etmiştir: İnsan gaybet halinde iken yani henüz bedenli bir varlık olarak yeryüzünde yaratılmadan önce Allah onu Âdem'in sulbünden çıkarmış, kelamını işittirmiş ve tevhide şahit kılmıştı. Bu haliyle insan kendinden gâip olarak hicapsız bir şekilde Hakk'ın huzurunda idi. Fakat yeryüzündeki yaratılışıyla birlikte insan kendi sıfatlarıyla hazır bulununca Hakk'a yakınlıktan gâib olmuştur. Bundan dolayı insan için en üstün hal, başlangıçta olduğu gibi kendinden bütünüyle gâib olmasıdır.[15]

Buna göre Eş'arîliğin Sûfîlikle tanışmasının uzantıları bizzat Eş'arî'de ve öğrencilerinde bulunmaktadır. Anladığımız kadarıyla Bündâr, İbn Hafîf ve Ebû Sehl es-Su'lûkî (ö.387/997) gibi sûfîler, Eş'arî'nin zaten sınırlı sayıda olan öğrencilerindendi ve Eş'arîliğin tasavvufla temasını sağlayan ilk dönem âlimlerindendi. Filvaki Sûfî kimliği ile ön plana çıkan bu kişilerin, neden Eş'arî'ye öğrenci oldukları cevabı aranması gereken bir sorudur.

---

ve tabakâtu'l-asfiyâ, (Kahire: Daru'l-fikr, 1416/1996), 10/384-385; Muhammed ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ'*, nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr., (Beyrut: Müessesetu'r-risale 1404/1984), 16/108-109.

12 Arif Demir, "İlk Mutasavvıfların Musiki Anlayışları", *Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/2, (2015), 79.

13 Selâhaddin es-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfî bi'l-vefeyât*, nşr. H. Ritter v.dğr., 2. Bsk., Cakliyn Suble-Ali Ammare, (Almanya: Daru'n-neşr, 1411/1991), 10/292-293.

14 Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Küllâb", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1999), 20/156-157; Muhammed Mustafa Sancar, *Eş'arî Kelâmının Değişim Süreci -İlâhî Sıfatlar Ekseninde Bir İnceleme*, 1. Bsk., (İstanbul: kitâbî Yayınları, 2024), 41.

15 Zehra Betül Aksoy, *Cüneyd-i Bağdâdî'de İnsanın Kemali*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, (2021), 90.

Bunun ipuçları belki de Sünnî kelâm hareketinin doğuşuna zemin hazırlayanlardan biri olarak İbn Küllâb'a (ö.240/854?) nispet edilen Küllâbî geleneğin önemli isimlerinden biri olan ve zühd eğilimleriyle ön plana çıkan Hâris el-Muhâsibî'de (ö.243/857) ve Eş'arî'nin Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra bu ekolle olan ilişkisinde aranmalıdır. Keza burada Eş'arî'nin Mu'tezile'den ayrılma sürecinin bir nevi *ihtida* psikolojisine büründüğü ve onda daha dindar bir bakış açısı geliştirdiği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Tâceddin es-Sübkî'nin (ö.771/1370) kaynağını belirtmeden naklettiği bir bilgiye göre Eş'arî, tasavvufta en az kelam kadar önderdi. Bu açıdan muhtemelen dışarıdan Irak'a gelen sûfîler, bu sebeple ona ayrı bir ilgi göstermiş olmalıdırlar.[16]

Başka bir açıdan Eş'arî'nin Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra Küllâbîliğe katılmasında Muhâsibî'nin fikirlerinin ve yaklaşım tarzının belirli ölçüde etkili olmuş olması muhtemeldir. Her ne kadar kaynaklar bu olayın tarihsel boyutu ile ilgili yeterince bilgi vermese de Eş'arî'nin rüyalarına kadar yansıyan manevi bunalımının arkasında Muhâsibî'nin başını çektiği tasavvufî yönelimin etkisi olması ihtimal dâhilindedir. Gerek İbn Asâkir'in (ö.620/1223) gerekse Sübkî'nin Eş'arî'nin öğrencileri olarak takdim ettikleri Bündâr, İbn Hafîf ve Su'lûkî gibi isimlerin tasavvufî eğilimlerine bakıldığında bu etkileşimin ihtimalden öte bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır. Sözgelimi İbn Hafîf, tarikat tipi kurumsal tasavvuf oluşumunun ilk nüvelerini bünyesinde barındıran ve Eş'arîlik tasavvuf ilişkisini toplumsal düzeyde genişleten en önemli isimlerden birisidir. Onun yirmi yıla yakın bir süre Eş'arî'nin en yakınında bulunan isimlerden biri olması göz önünde bulundurulduğunda, Eş'arî'nin Mu'tezile'den ayrıldıktan sonra kelamcılık faaliyetinin yanı sıra tasavvufî bir eğilim içerisine de girdiği ileri sürülebilir. Nitekim Sübkî'nin ifadesi de bunu teyit etmektedir.[17]

4. Eş'arî Geleneğe Katkıları (Mezhepler Tarihindeki Yeri)

Anlaşıldığı kadarıyla Eş'arî'nin beslendiği kaynaklar zühd ve tasavvufî düşünceye elverişli bir yapıya sahip olduğu gibi, kendisinden sonra gelen takipçileri arasında da bu yapıya uygun bir duruş sergileyen isimler olmuştur. Nitekim ticaretini yapmaya devam ederken Eş'arî'nin derslerini takip

16 Tâcaddîn es-Sübkî, *Tabakātu'ş-Şâfiîyeti'l-Kubrâ*, thk. Abdulfettah M. el-Hulv-Mahmud Muhammed et-Tanâhî, (Kahire: Daru hyaı Kutubi'l-Arabi, 1326/1918), 3/224-225. Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, (Ankara Okulu Yayınları, 2013), 106. (قَالَ الْخَطِيب كَانَ بنْدَار من أهل الْفضل الْمتميزين بالمعرفة وَالْعلم وَلم يكْتب لَهُ مُسْندًا غير حَدِيث وَاحِد)

17 Kalaycı, *Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, 197-198.

etmeye başlayan Bündâr böylece Eş'arî kelâmı ile ilgilenmeye ve kelâm konusundaki fikirleriyle dikkat çekmeye başlamıştır.[18]

Bu bağlamda Eş'arî'nin talebeleri arasında zühd ve tasavvufî yönüyle öne çıkan isimler dikkat çekmektedir. Onun sûfî talebeleri arasında birinci tabakadan Bündâr, İbn Hafîf, Su'lûkî, Ebû Zeyd el-Mervezî (ö.371/981) gibi Eş'arîlik-Tasavvuf ilişkisinde önem arz eden zâhid ve sûfî nitelemesini haiz isimler bulunmaktadır.[19]

Buna göre adı geçen sûfîlerin Eş'arî'ye öğrenci olmaları Eş'arîlik ile tasavvufun yakınlaşıp etkileşmesine vesile olmuştur. Daha sonra Eş'arî'nin fikirlerinin bize ulaşmasında önemli bir isim olan İbn Fûrek'in kelamcılığının yanında tasavvufla ilgili bir eser yazması da bu çizginin Eş'arîliğin sistematik bir yapıya kavuştuğu dönemlerde de devam ettiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra adı hem Eş'arîlikle hem de tasavvufla anılan Abdulkerîm el-Kuşeyrî (ö.465/1072) de Sünnî tasavvufun oluşumunda önemli bir şahsiyet olmuştur.[20] Burada tasavvufun da Müslümanlar arasında neşvünema bulmuş kendine mahsus itikadî bir mezhep olduğunu;[21] bunun çevre kültürlerle etkileşim sonucu köklü değişimler geçirdiğini ve yer ve zaman göre dönemsel temsilcileri üzerinden hayatiyetini sürdürdüğünü bilmek gerektir. Eş'arîlik-Tasavvuf ve dolayısıyla Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ile Bündâr b. Hüseyin ilişkisini de bu minvalde görmek icap etmektedir.

Kaynakça

'Abd ('Ad), Abdullah Muallim, *el-Budur'z-zahretu fi Tabakatu'l-Eşa'ireti* (Eş'arilerin Tabakalarında Parlayan Yıldızlar, عبدالله معلم عبد (عد)، البدور الزاهرة في طبقات الأشاعرة),. 1. bsk., 1429.

Akkuş, Mehmet, "Gaybet", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, 1996), 13/409-410.

18 Bkz. Yasin Ğanım Casim el-Aridî eş-Şafiî el-Eş'arî, *Tabakatu'l-Eşa'ireti A'yânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1445/2024), 30; Abdullah Muallim 'Abd ('Ad), *el-Budur'z-zahretu fi Tabakatu'l-Eşa'ireti*. 1. bsk., (1429), 81.

19 Yunus Eraslan, "İlham Bağlamında Eş'arî Kelâm Okulunun Tasavvufla İlişkisi", *Kilis İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11, (2019/2), 680-681; Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir, *Tebyinu kezibi'l-müfteri fima nusibe ile'l-imam Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, (Dımâşk: Daru't-Takva, 2018/1440), 295, 349-352.

20 Yunus Eraslan, Eş'arîliğin Tasavvuf Üzerindeki Etkileri (Eş'arilik-Tasavvuf İlişkisi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, (2015), 25, 101.

21 Mustafa Akman, "İtikadî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfîlik'in Yeri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XXV/2, (2022), 345; Mustafa Akman, "İtikadi Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/2, (2019), 190-191.

Akman, Mustafa, "İtikadî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sûfîlik'in Yeri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXV/2, (2022), 334-373.

Akman, Mustafa, "İtikadi Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/2, (2019), 169-204.

Aksoy, Zehra Betül, *Cüneyd-i Bağdâdî'de İnsanın Kemali*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Aslan, Abdülgaffar, "IV / X. Yüzyılda Kelam-Tasavvuf İlişkisi -İbn Fûrek Örneği", Dini Araştırmalar Dergisi, 5/14 (2002), 61-75.

Demir, Arif, "İlk Mutasavvıfların Musiki Anlayışları", *Çukurova İlahiyat Fakültesi* Dergisi, 15/2, (2015), 65-87.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ḥilyetu'l-evliyâ᾽ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, Kahire: Daru'l-fikr, 1416/1996.

Eraslan, Yunus, "İlham Bağlamında Eş'arî Kelâm Okulunun Tasavvufla İlişkisi", *Kilis İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11, (2019/2), 671-709.

Eraslan, Yunus, *Eş'arîliğin Tasavvuf Üzerindeki Etkileri (Eş'arilik-Tasavvuf İlişkisi)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Ğanım Casim, Yasin el-Aridî eş-Şafiî el-Eş'arî, *Tabakatu'l-Eşa'ireti A'yânu Ehli's-Sünneti ve'l-Cemae* (Eş'arî Tabakatı: Ehl-i Sünnet ve Cemaat'in İleri Gelenleri / طبقات الأشاعرة أعيان أهل السنة والجماعة), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1445/2024.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım, *Tebyinu kezibi'l-müfteri fima nusibe ile'l-imam Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Dımâşk: Daru't-Takva, 2018/1440.

İbn Fûrek, *el-İbâne An Turuki'l-Kâsıdîn/ Tasavvuf Istılahları*, çev. Ahmet Yıldırım-Abdülgaffar Aslan, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Kuşeyrî, *Risale-i Kuşeyrî*, çev. Ali Arslan, 2. Bsk., İstanbul: Arslan Yayınları, 1980.

Laoust, Henry, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Sabri Hizmetli, İstanbul: Pınar Yayınları, 1999.

Ne'san, Muhammed Hişam, "eş-Şîrâzî Ebu'l-Hüseyn Bündâr b. el-Hüseyn", *Mevsuatu A'lam el-Ulema ve'l-udeba el-arab ve'l-müslimin*, 15, (Tunus, 1428/2007), 2239/5, (1422/2001), 393-395.

Orhan, Abdullah Taha, "Sülemî'nin Ṭabaḳāt'ında Usûl Kavramının Kullanımına Dair Birkaç Not", *darulfunun ilahiyat*, 33(2), 1-7.

Safedî, Selâhaddin, *Kitâbu'l-Vâfî bi'l-vefeyât,* nşr. H. Ritter v.dğr., 2. Bsk., Cakliyn Suble- Ali Ammare, Almanya: Daru'n-neşr, 1411/1991.

Sancar, Muhammed Mustafa, *Eş'arî Kelâmının Değişim Süreci -İlâhî Sıfatlar Ekseninde Bir İnceleme*", 1. Bsk., İstanbul: kitâbî Yayınları, 2024.

Serrâc, Ebû Nasr, *el-Luma᾽*, nşr. Abdulhalîm Mahmûd- Tâhâ Abdülbâkī Sürûr, Kahire: Daru'l-kutubi'l-hadise, 1380/1960.

Sübkî, Tâcaddîn, *Tabakātu'ş-Şâfiîyeti'l-Kubrâ*, thk. Abdulfettah M. el-Hulv-Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Kahire: Daru İhyaı Kutubi'l-Arabi, 1326/1918.

Sülemî, Ebu Abdurrahman, *Tabakatu's-Sûfîyye ve yeliyhi Zikru'n-nisveti*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, 2. Bsk., Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Tatlıdil, Emine Sümeyra, *Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Tabakâtu's-Sûfiyye'sinde Haller Ve Makamlar*, Uludağ Üniversitesi, Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2022.

Ural, Cemal, *Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin Hadis Anlayışı*, Fırat Üniversitesi, Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2022.

Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Küllâb", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1999), 20/156-157.

Yılmaz, Hasan Kâmil, "Bündâr b. Hüseyin", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), 6/489.

Zehebî, Muhammed, *Siyeru aʿlâmi'n-nubelâʾ*, nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr., (Beyrut: Müessesetu'r-risale 1404/1984), 16/108-109.